

SHASHKANING KELIB CHIQISH TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Nodirqulova Malika Ilhom qizi

*Guliston Davlat pedagogika insitituti
Tabiiy fanlar fakulteti 20/24guruh talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shashka o‘yinining kelib chiqish tarixi, uning turli davrlarda rivojlanish bosqichlari hamda jahon xalqlari madaniyatida tutgan o‘rni tahlil qilingan. Qadimiy manbalar, arxeologik topilmalar va yozma adabiyotlarda shashkaga oid ma’lumotlar asosida o‘yin shakllanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, shashkaning O‘zbekistonda va dunyo miqyosida sport turi sifatida rivojlanishi hamda bugungi kundagi intellektual o‘yinlar orasidagi nufuziga alohida e’tibor qaratilgan. Maqola ilmiy-nazariy manbalar, tarixiy dalillar va zamonaviy tadqiqotlarga tayangan holda yozilgan bo‘lib, shashkaning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini yoritishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Shashka, tarix, intellektual o‘yin, sport, strategiya, xalq madaniyati, rivojlanish bosqichlari.*

Insoniyat tarixida intellektual o‘yinlar alohida o‘rin tutib kelgan. Ular nafaqat hordiq chiqarish, balki tafakkurni rivojlantirish, tezkor qaror qabul qilishni o‘rgatish hamda mantiqiy fikrlashni shakllantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shaxmat, shashka va boshqa o‘yinlar ming yillik tarixga ega bo‘lib, turli xalqlar madaniyatida chuqur ildiz otgan. Shashka qadimdan keng tarqalgan o‘yinlardan biri sifatida nafaqat xalq og‘zaki ijodi, balki ilmiy manbalarda ham uchraydi.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, shashkaning ilk shakllari qadimgi Misr, Yunoniston va Rim sivilizatsiyalarida mavjud bo‘lgan. Keyinchalik u turli xalqlar orasida keng tarqalib, milliy o‘ziga xos shakllarini hosil qilgan. Shashka o‘yinining rivojlanish jarayoni jamiyat taraqqiyoti, madaniy almashinuvlar va xalqaro aloqalar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda u xalqaro sport turi sifatida o‘z mavqeini mustahkamlab kelmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, shashka inson tafakkurini rivojlantiruvchi, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan qadimiy o‘yin sifatida nafaqat madaniy meros, balki zamonaviy ta’lim va sport tizimining ham muhim qismi hisoblanadi. Shu bois, shashkaning kelib chiqish tarixi va rivojlanish bosqichlarini o‘rganish bugungi kunda ham ilmiy hamda amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

Shashka qadimiy intellektual o‘yinlardan biri hisoblanadi va uning tarixi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Qadimdan odamlar nafaqat

jismoniy, balki aqliy mashqlarni ham qadrlashgan. Shu jihatdan turli taxta o‘yinlari, jumladan shashka, inson tafakkurining rivojida muhim o‘rin tutgan. Arxeologik topilmalar va yozma manbalarda shashka yoki unga yaqin bo‘lgan o‘yin shakllari qadimgi Sharq va O‘rta Yer dengizi havzasidagi sivilizatsiyalar hayotida mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Masalan, qadimgi Misrda eramizdan avvalgi uch ming yilliklarda o‘ynalgan “senet” o‘yini tafakkuriy mashg‘ulot sifatida keng tarqalgan bo‘lib, uning ayrim qoidalari keyinchalik shashkaga o‘xshash shakllarga evolyutsiya qilgani taxmin qilinadi. Yunon va Rim manbalarida ham shunga o‘xshash o‘yinlar tilga olinadi, ularning ayrimlari ikki kishilik strategik o‘yin bo‘lib, maqsad raqib donalarini yo‘q qilish yoki taxtadan siqib chiqarishdan iborat bo‘lgan.

Shashka asta-sekin turli xalqlar orasida ommalashib, o‘ziga xos milliy ko‘rinishlarga ega bo‘lgan. Yevropada o‘yin asosan o‘rta asrlardan boshlab shakllangan va rivojlangan. Fransiya, Angliya, Ispaniya, Niderlandiya kabi mamlakatlarda shashkaning turli qoidalari ishlab chiqilgan va asta-sekin umumiyashtirilgan shakli paydo bo‘lgan. XVI asrga kelib, Yevropa hududida shashka alohida intellektual o‘yin sifatida tan olingan. Shu davrlardan boshlab shashka haqidagi dastlabki nazariy risolalar yozila boshlandi. XVII–XVIII asrlarda esa bu o‘yin nafaqat ko‘ngilochar mashg‘ulot, balki ilmiy o‘rganishga arzigulik intellektual faoliyat turi sifatida qarala boshladi. Bu davrda shashka musobaqalari tashkil etilib, mashhur shashkachilar nom chiqara boshladilar.

Sharq mamlakatlarida ham shashkaning turli ko‘rinishlari mavjud bo‘lgan. Masalan, Markaziy Osiyo hududida qadimdan xalq o‘yinlari orasida shashka keng tarqalgan bo‘lib, ko‘pincha yoshlarni tarbiyalash, ularda mantiqiy fikrlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida ishlatilgan. O‘zbek xalqi orasida shashka asrlar davomida oilaviy, mahalliy yig‘inlarda va turli bayramlarda o‘ynalgan. Shashka xalqning nafaqat hordiq chiqarishi, balki tafakkurini charxlashi uchun ham xizmat qilgan. Shu boisdan, bu o‘yin madaniy meros sifatida qadrlanadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shashka xalqaro miqyosda jadal rivojlandi. Ayniqsa, Yevropada turli shashka maktablari paydo bo‘lib, o‘yin qoidalari standartlashtirildi. 1880-yillarda xalqaro shashka federatsiyasi tuzilib, musobaqalar muntazam ravishda o‘tkazila boshlandi. Shundan boshlab shashka sport turi sifatida mustahkam o‘rin egalladi. Bugungi kunda xalqaro shashka ikki asosiy yo‘nalishda rivojlanmoqda: xalqaro (100 katakli taxtada) va rus shashkasi (64 katakli taxtada). Har ikki yo‘nalishning o‘ziga xos strategik va taktik jihatlari mavjud bo‘lib, ularni chuqur o‘rganish mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda shashkaning rivojlanishi ham alohida e‘tiborga loyiqdir. Sovet davridan boshlab respublikada shashka bo‘yicha musobaqalar o‘tkazila boshlandi, maktablarda va

klublarda shashka to‘garaklari faoliyat yuritdi. O‘zbek shashkachilari xalqaro maydonda ham muvaffaqiyatlarga erishib kelmoqda. Mustaqillik yillarida shashka yana-da rivojlantirilib, sport maktablari, federatsiyalar va klublar faoliyat yurita boshladi. Bu jarayon yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shashkaning rivojlanish bosqichlarini ilmiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, u dastlab oddiy xalq o‘yini sifatida paydo bo‘lgan bo‘lsa-da, asta-sekin murakkab strategiya va taktikalarga ega bo‘lgan intellektual sport turiga aylangan. Shashkaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda mantiqiy fikrlash, kelajakni oldindan ko‘ra bilish, strategik rejalashtirish va psixologik barqarorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan, u nafaqat o‘yin, balki aqlni charxlovchi mashq sifatida qadrlanadi.

Zamonaviy davrda axborot texnologiyalari rivojlanishi shashkaning ham yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Kompyuter dasturlari yordamida shashka o‘yinlari tahlil qilinmoqda, sun‘iy intellekt asosida raqiblar yaratilmoqda va onlayn musobaqalar tashkil qilinmoqda. Bu esa shashkaning yanada ommalashishiga, yoshlar orasida qiziqish ortishiga olib kelmoqda. Hozirda shashka maktab ta‘limi jarayoniga ham kiritilmoqda. U o‘quvchilarning diqqatini jamlash, tezkor fikrlash va mantiqiy mulohaza yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Shashkaning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari bo‘yicha tarixiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu o‘yin insoniyat madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u nafaqat intellektual rivojlanishga, balki ijtimoiy-madaniy aloqalarning kuchayishiga ham xizmat qilgan. Bugungi kunda ham shashka insoniyat merosining qimmatli bo‘lagi sifatida qadrlanmoqda va uni kelajak avlodlarga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Shu bois, shashka nafaqat o‘tmish o‘yini, balki zamonaviy intellektual sport turi sifatida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmayapti.

Shashka insoniyat madaniy merosining qadimiy va bebaho unsurlaridan biridir. Uning kelib chiqish tarixi ming yilliklarni qamrab olib, qadimgi Misr, Yunoniston va Rim sivilizatsiyalaridan tortib to hozirgi zamon xalqaro sport maydonlarigacha bo‘lgan bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Arxeologik topilmalar, yozma manbalar va og‘zaki ijod namunalarida shashkaning ilk shakllari haqida ma‘lumotlar uchrashi bu o‘yinning insoniyat tafakkuriga nechog‘lik chuqur singib ketganini ko‘rsatadi.

Shashkaning rivojlanish bosqichlari shuni ko‘rsatadiki, u dastlab oddiy xalq o‘yini sifatida mavjud bo‘lib, keyinchalik strategik va taktik jihatdan boyigan, nazariy jihatdan o‘rganilgan va sport turi darajasiga ko‘tarilgan. O‘yin jarayonida mantiqiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, strategik rejalashtirish va psixologik barqarorlikning muhimligi uning nafaqat ko‘ngilochar mashg‘ulot, balki intellektual salohiyatni oshiruvchi samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonda shashka qadimdan xalq orasida keng tarqalib kelgan bo‘lib, mustaqillik yillarida bu sport turi yanada rivojlantirildi, federatsiyalar, musobaqalar va to‘garaklar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Bu esa yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda, ularni ma‘naviy barkamol etib tarbiyalashda muhim vositaga aylangan.

Bugungi kunda shashka zamonaviy axborot texnologiyalari vositasida yangi bosqichga ko‘tarilgan. Kompyuter dasturlari va sun‘iy intellekt yordamida o‘yin tahlili chuqurlashmoqda, onlayn musobaqalar kengaymoqda. Shu bois shashka nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy intellektual sport turi sifatida ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmayapti.

Umuman olganda, shashkaning kelib chiqish tarixi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy tahlil qilish uning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini ochib berish, kelajak avlodni intellektual va ma‘naviy jihatdan kamol toptirish jarayonida uni samarali qo‘llash imkonini yaratadi. Shu sababdan, shashkani ilmiy jihatdan o‘rganish va uni keng ommalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев Х. **Шашка ва шахмат тарихи**. – Тошкент: Фан, 2015.
2. Артемьев В. **История шашек: от древности до современности**. – Москва: Спорт, 2010.
3. Richards, P. **The History of Draughts (Checkers)**. – London: Routledge, 2008.
4. Шашка бўйича халқаро федерация (FMJD) расмий веб-сайти – www.fmjd.org.
5. Қосимов А., Мирзаев И. **Интеллектуал ўйинлар назарияси ва амалиёти**. – Тошкент: Университет нашриёти, 2020.
6. Murray, H. J. R. **A History of Board-Games Other Than Chess**. – Oxford: Clarendon Press, 1952.
7. O‘zbekiston Respublikasi Shashka federatsiyasi hujjatlari va nashrlari. – Toshkent, 2022.
8. Шашка энциклопедияси. Тузувчи: И. Глебов. – Санкт-Петербург: Питер, 2018.
9. Бердиев У. **Шашканинг таълимдаги аҳамияти**. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2021.